

znak pitanja više nisu išli na posao nego su uzeli oružje u ruke«. Što se tiče oružja, kazano je da ono potječe iz srpske vojne tradicije. Pri tome nije uočeno kako je svesrpski ideološki mehanizam preko različitih saveznih institucija, ponajviše JNA, radio na provedbi svojih planova, tj. u ovome slučaju naoružavanja Srba na račun svih ostalih južnoslavenskih naroda.

Na kraju Arday zaključuje kako do mira može doći razoružanjem i raspuštanjem srpskih pobunjenika, a manjinska prava, misli u prvom redu na ona srpska u Hrvatskoj, trebala bi biti međunarodno zajamčena. Premda su neke već spomenute činjenice autora sporne, štoviše i krive, možemo ustvrditi da je njegova rasprava ponudila okvirno korektan odgovor na pitanje o povijesnim razlozima sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. To se osobito tiče onoga dijela rasprave koji predočuje zbivanja iz suvremene povijesti 20. stoljeća. Po strukturi sadržaja vidljivo je uočavanje problema, a pri zaključivanju može se zamjeriti što više pozornosti nije posvećeno i ulozi neposredno zainteresiranih sila tijekom povijesti. Napokon, rad je zanimljiv jer je nastao iz pera znanstvenika susjedne nam mađarske države s kojom su Hrvati bili u prošlosti preko krunskih veza usko povezani.

Stjepan Matković

GÜNTHER SCHÖDL, Oblici i granice nacionalnog, (Formen und Grenzen des Nationalen), Erlangen-Nürnberg, 1990., 444 str.

Knjiga njemačkog povjesničara Günthera Schödl *Oblici i granice nacionalnog* bavi se problemom nacionalne integracije na prostoru istočne Europe i Podunavlja. Autor je nastojao prikazati različite tokove nacionalnog integriranja Hrvata, Čeha, Slovenaca i Poljaka, a veliku je pozornost posvetio i pitanju njemačkoga nacionalnog okupljanja među njemačkim stanovništvom Austro-Ugarske te razvoju svenjemačke ideologije. Djelo se sastoji od 15 zasebnih cjelina kojima je središnja misao pitanje stvaranja nacionalnih zajednica od polovice XIX. stoljeća pa sve do 1945. godine. U predgovoru Schödl je naveo kako su promjene koje su zahvatile europski kontinent 1989./90. godine dokazale da su rješenja koja su dale konferencije u Potsdamu i na Jalti pokazala svoju krhkost. Te se promjene, po njemu, mogu razumjeti samo ako se uzmu u obzir dugotrajni povijesni uvjeti razvoja dotičnih regija i naroda. Kako je uloga Njemačke u tim promjenama u tome da pripomogne harmonizaciji europske integracije, Schödl kaže da se osvrtno na povijesne uvjete razvoja ovog područja može, s jedne strane, odbaciti prigovor upućen Njemačkoj o njezinim hegemonističkim težnjama, a, s druge strane, da se u tim zemljama mora računati na obrambene reakcije protiv jačeg zapadnog sudjelovanja u preobražajima gospodarstva i politike. Te se reakcije mogu javiti u obliku povijesnog sjećanja na borbu za nacionalnu samosvijest i iskoristiti se kao sredstvo kritike novoga društvenog sustava. Stoga je autor obuhvatio i problem njemačke nacionalne manjine izvan Njemačke uoči oba rata, promatrajući pojavu svenjemačke političke ideologije i ekstremni nacionalizam kod Nijemaca. Za autora je problem nacionalnoga osnovni pitanje koje povezuje proces političkog razvoja istočne i jugoistočne Europe. Nacionalno je za njega sastavni dio političke kulture u srednjoj i jugoistočnoj Europi.

No, Schödl upozorava kako je opravdano izbjegavati učinkovito poimeničavanje (substantiviranje) pojma nacionalnog stoga što su uobičajeni pojmovi previše određeni njihovim zapadnoeuropskim porijeklom. Umjesto toga autor naglašava da treba od slučaja do slučaja razlikovati nacionalni pokret i nacionalnu politiku, nacionalnu svijest, nacio-

nalizam i ekstremni nacionalizam. Izbjegavanje poopćenja teorija i njihovo pretvaranje u pojmove i teorije ograničenog dosega Schödl opravdava udaljenošću između egzistencijalno nužnog razvoja i razarajuće ekspanzije kao impulsa za razlikovanje između nacionalne svijesti, nacionalizma i ekstremnog nacionalizma. On upozorava kako prikazi izneseni u knjizi ne sadržavaju predviđanja relevantna u praksi ili preporuke za daljnje postupke koji bi bili nenadomjestivi. Oni čine samo povijesno zvanje o nekim aspektima njemačko-euroopskih veza i političke kulture istočne Europe koji su tijekom najnovijeg vremena privukli izrazitu pozornost.

Kao što smo napomenuli, Schödlovo djelo čine radovi koji obrađuju proces nacionalne integracije kod mnogih naroda istočne i jugoistočne Europe. Za naše čitateljstvo najznačajniji će biti rad *Stvaranje nacija i postojanje manjina: usporedna opažanja o političko-društvenoj modernizaciji u istočnoj Europi*, u kojem je autor dao svoje shvaćanje nacionalne integracije u Hrvata. Ističući kako drži da se proces modernizacije oblikovao kao dio procesa nadnacionalne modernizacije podunavskog prostora, Schödl naglašava da je svrha njegova rada dinamizirati suvremenu povijesnu tematiku povijesno-dugoročno i komparativno-sustavno. On govori o narodu kao sinonimu za društvo, koji nastaje kao velika društvena grupa koja se integrira mrežom socijalne komunikacije, a utemeljena je individualno-karakterističnom kombinacijom komplementarnosti normi, načina ponašanja i društveno-privrednim funkcijama.

Nacija je opet, oštro ocrtana društvena tvorevina koja nastaje u uvjetima modernoga društvenog mijenjanja iz naroda, tj. društva. Nacionalizam je stoga funkcionalni zahtjev društva za integracijom, izraz promjenjiva djelovanja mobilizacije i konsolidacije masa, koje može biti i autonomno-integrativno i instrumentalno-manipulativno. Kao kriteriji ustroja jednog naroda, po Schödlu, mogu služiti stvaranje sposobnosti za političko djelovanje i nacionalno organiziranje, tj. stvaranje države. Po njemu, na podunavskom je prostoru izražena unutrašnja povezanost privredne modernizacije i političko-kulturne emancipacije, no drži da je na jugoistoku Europe stvaranje nacija obilježeno prije varijantama nego pravilnim tijekom modernizacije. On se ne slaže s modelom češkog povjesničara M. Hrocha, za kojeg kaže da usmjerava promatranje politizacije previše na obrazac pretpostavke nacionalnog pokreta, a shvaćanje o prirodnom tijeku stadija nacionalne integracije velikih društvenih grupa čini premalo pristupačnim socijalno/povijesnoj funkcionalizaciji i političko-povijesnoj individualizaciji.

Na temelju svog uvjerenja o potrebi stvaranja pojmova i objašnjenja o kojima govori, Schödl ukazuje da se na primjerima južnoslavenskog, poljskog i osmanskog područja može oslikati i spektar istočnoeuropskih varijanti globalnog problema nerazvijenosti i modernizacije. Schödl je cilj upozoriti na strukture i čimbenike koji određuju specifične istočnoeuropske oblike distance između općenito modernizacije i njenih varijanti. Stoga on govori o sistematski priređenoj skici nekih slučajeva modernizacije s prednošću danoj deagrarizaciji i fundamentalnoj politizaciji u istočnoj Europi.

Polazeći od ideje o modernizaciji koju prati razvoj narodnog suvereniteta i stvaranje nacionalnog identiteta, Schödl govori o jugoslavizmu kao doktrini političko-društvene modernizacije, kao kolektivnom stavu (!) i nacionalno-političkoj praksi (!), te ga označava i poticajem i posljedicom društveno-privredne modernizacije. Po njemu se jugoslavizam razvio u prvom redu kao poticaj političke mobilizacije i nacionalnog osvješćivanja, kao poticaj političko-društvenog organiziranja i novih stremjenja u privredi i društvu, i to među Hrvatima, gdje je njegov prvi oblik bio ilirizam (10). Djelovanje Račkog i Strossmayera ocijenio je kao kulturni jugoslavizam, dok je Starčević predstavnik ekskluzivnoga hrvatskog nacionalizma. Treću razvojnu fazu jugoslavizma autor vidi u pluralnom jugoslavizmu (?) koji se natječe s hrvatskim nacionalizmom i mađarskim nacionalnim pokretom te potkraj stoljeća postaje hrvatska nacionalno-integracijska ideologija. Posljednju fazu jugoslavizma Schödl vidi uoči prvoga svjetskog rata, kada se, po njemu, postojeći južnoslavenski nacionalizmi integriraju u jugoslavensku naciju. No, on ocjenjuje kako je ideja jedinstva jugoslavenske nacije podlegla političko-unitarističkoj nacionalnoj srpskoj državnoj tradiciji.

Govoreći o ilirizmu kao o ranijoj fazi jugoslavizma, Schödl kaže da su ilirci ostvarili prijelaz od plemstva kao nacije prema modernoj hrvatskoj naciji te položili temelj moderne nacionalne svijesti Hrvata. Ilirizam je u svojoj perspektivi bio priprema privredno-društvene modernizacije. No, odlučujuće promjene dogodile su se 80-ih godina 19. stoljeća, kada zbog privredne modernizacije i agrarne krize jugoslavizam ostaje kulturno-političko usmjerenje mladoga hrvatskog veleposjedničkog građanstva (?) (Besatzbürgertums), a istodobno se stvara malograđanski i seljački sloj ekskluzivnoga hrvatskog nacionalizma. Proces političko-društvene modernizacije Schödl drži nezavršenim zbog uvjeta političke i kulturne rascjepkanosti. Napori nacionalnog ujedinjenja i počeci industrijalizacije nisu tekli koordinirano, nego pod djelovanjem regionalne rascjepkanosti i političkih interesa Austrije i Ugarske, te su ostali podređeni vanjskim impulsima. Svoju krađu interpretaciju političko-privredne problematike južnoslavenskog područja Schödl dopunjuje pregledom privrednog razvoja. Po njemu se različitost razvojnih razina južnoslavenskih područja vidi u agrarnoj problematici i pitanju iseljavanja. Iznio je podatak kako je između 1880. i 1914. iz Dalmacije u prekomorske zemlje iselilo 6,68 posto stanovništva. Kao glavnu karakteristiku privredne modernizacije u Slovenaca i Hrvata Schödl navodi činjenicu da kod njih nije riječ o autonomnom procesu, nego o procesu u okvirima jedne višenacionalne države. Hrvatsko je područje u teškom položaju zbog sukoba međusobnih interesa Beča i Budimpešte, pa je u kontinentalnom području industrija bila podvrgnuta mađarskim interesima, a luke su bile odvojene od prirodnog zaleđa. Sam proces modernizacije bio je karakterističan po velikom broju poduzetnika nehrvatskog porijekla, a bez stranoga kapitala, zaključuje Schödl, ne bi moglo biti ubrzanije modernizacije. Na kraju pregleda gospodarskih prilika kakve zatječemo na prijelazu stoljeća u istočnoj i jugoistočnoj Europi, Schödl navodi tri varijante privrednih promjena kakve nalazimo na tom području: austrijsko-češki tip ekonomske modernizacije, koji nalazimo u Sloveniji, rusko-poljsko-ugarskom tipu pripadale bi Hrvatska i Slavonija, dok područje Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Bugarske predstavlja balkanski razvojni tip.

Nekoliko vrlo opširnih radova u Schödllovoj knjizi posvećeno je problemu njemačkog nacionalizma u Njemačkoj i Austro-Ugarskoj. U nekoliko pak manjih članaka autor se osvrnuo i na položaj te političko udruživanje i djelovanje njemačke nacionalne manjine u Ugarskoj i na značenje Nijemaca kao doseljenika u Ugarsku. Günther Schödl svojom je knjigom dao samo jedan od pristupa složenoj problematici nacionalnih integracija europskih naroda. Bez obzira na to možemo li prihvatiti sve njegove stavove i ocjene u vezi s nacionalnim procesima na području jugoistočne Europe, ovo djelo nudi nove poglede i ideje o nastanku nacija na europskim prostorima. Možda se autoru može prigovoriti za preveliku širinu prostora i zemalja koje su se spomenule u knjizi, što može ostaviti osjećaj površnosti u nekim radovima. No, knjiga svakako zaslužuje pozornost zbog pokušaja da se usporednim načinom promatranja nacionalne problematike u više zemalja približi čitateljsstvu složeni problem nastajanja nacionalnih zajednica u srednjoj i jugoistočnoj Europi.

Zlatko Kudelić